

Yeni Türk Edebiyatının Törelî Yanı: Yakın Dönemde Törelî Türk Edebiyatının İmkânı Üzerine

Ertuğrul Karakuş¹

ÖZ

18. asrın başından itibaren belirgin bir şekilde etkisini artıran Batı tesiri, sanayileşme ve teknolojik gelişmelerin yol açtığı kültür ve medeniyet temelli zihnî karışıklıklar, A. Comte'un doğrudan Osmanlı-Türk toplumunun "inanç yapısını ve değerler dünyasını" hedef alan "pozitivizm dini" telkinleri, Tanpınar'ın "medeniyet krizi" diye tanımlayacağı neticeyi doğurur. Hatta bu tanımlama "Yeni Türk Edebiyatı"nın başlangıç zeminine yerleşir. Ancak "Bu buhran neticesinde terkedilen/kaybedilen edebî anlayış nedir?", "kaybedildiği iddia edilen bu edebî anlayış tamamen yok olmuş mudur?" gibi soruların üzerinde yeniden durulmalıdır. Bu soruların cevabı bizi, cemiyetin "inanç yapısını ve değerler dünyasını" doğrudan temel alıp dert edinen "Törelî Türk Edebiyatı"nı tanımaya ve yakın/yeni dönemdeki durumunu/imekânını değerlendirmeye sevk edecektir. Değerlendirme neticesinde görülecektir ki "yeni" diye vasıflandırdığımız edebî devir ile alakalı olarak alışlagelmiş bazı tasnif ve yaklaşımların yeniden ele alınması elzem bir durumdur. Bu çalışma da bu mecburiyetten yola çıkılarak yapılacak olan sorgulamalara bir kapı aralamak ve bir zemin oluşturmak amacı taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yeni Türk edebiyatı, Törelî Türk edebiyatı, Yakın dönem Türk edebiyatı, edebiyat, Töre.

Giriş

Tanpınar'ın son derece isabetli bir tespit ile "bir medeniyet krizi" ile (Tanpınar, 1998, s. 101) başlayan "Yeni Türk Edebiyatı"; Türk Teceddüt Edebiyatı, Avrupaî Tarz Türk Edebiyatı, Tanzimat Sonrası Türk Edebiyatı, Modern Türk Edebiyatı, Batı Tesirindeki Türk Edebiyatı gibi isimler ile de

1 Prof. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
ertugrul.karakus@ibu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4224-9691>

tanımlanmış ve umumî olarak 1860 sonrası (bazı çalışmalarda 1839) Türk edebiyâtını işaret eden bir kavram olmuştur (Karataş, 2011, s. 637-638).

Batı medeniyetiyle ilk temasımızı yüzlerce yıl evvelki olaylara dayandırsa da Tanpınar, asıl yoğunlaşmış etkilenme için Sultan III. Ahmed devrine (Pasarofça sonrasına) işaret eder ve eserindeki bu bölüme “Garplılaşma Hareketine Umumi Bir Bakış” adını verir (Tanpınar, 2021, s. 53). “Türk Edebiyatında Cereyanlar” adlı makalesine de “*Modern Türk edebiyatı bir medeniyet kriziyle başlar.*” (Tanpınar, 1998, s. 101) tespitiyle başlayan Tanpınar bu krizin kesifleşmesini hususiyetle “On dokuzuncu asır”a tarihlendirir: “*On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi her şeyden evvel Türk insanında başlayan bir buhranın ve yeni ufuklar ve değerler etrafında yavaş yavaş kurulan bir iç düzenin tarihidir.*” (Tanpınar, 2021, s. 17).

Bu cümlede “insanda başlayan buhran”, “yeni ufuklar ve değerler” ve “kurulan bir iç düzen” gibi ifadeler bizim “Yeni Türk Edebiyatı” tanımlamasına götüren değişim sürecine odaklanmamızı sağlar. Batı’daki sanayileşme süreci ve diğer “gelişme” süreçlerin yanında “pozitivist” düşüncenin 19. asır fikir hayatımıza süratle dahil olması, “insanda başlayan buhran”a ve “yeni ufuklar ve değerler” arayışına ve nihayetinde de “bir iç düzen”in kurulmasına zemin hazırlar.

1845’ten itibaren adeta/ve hatta doğrudan, “insanlık dini!”ne dönüştürülen pozitivistimin yayıcısı Auguste Comte’un 1853 yılında Osmanlı sadrazamı (o dönem için sâbık) Reşit Paşa’ya bir mektup yazarak pozitivistime/insanlık dini(!)ne Türkleri davet ettiği bilinmektedir (Comte, 2020, s. 28). Comte Reşit Paşa’yı, vazifeye verdiği “geçici ara”da pozitivistime “hakıyla atf-ı nazar” etmeye davet eder. Comte bununla da kalmayarak, “İslâmdan pozitivistime doğrudan intikal etmek”e davet edecektir (Comte, 2020, s. 27-28).

Bu “pozitivistim dini”; “Tanrı’nın yerine İnsanlığı ikame” ederken, “peygamber olarak bilim adamları”nı, “mucize olarak da ilmî keşifler”i ikâme etmeyi hedefler (Comte, 2020, s. 28).

Şinasi de M. Reşid Paşa için;

“*Acep midir medeniyet resûlü dense sana*

Vücûd-ı mu’cizin eyler taassubu tahzir”

diyecektir.

19. asırda süregelen bütün bu “eski-yeni” temelli “gerilimler, krizler ve tartışmalar” medeniyet krizinin temelini oluşturur. Mehmet Âkif-Tevfik Fikret, Necip Fazıl-Nazım Hikmet; Sebilürreşad-Resimli Gazete kavgası

gibi zıtlık temelli karşılaştırmalar hep bu medeniyet krizinin devamının ürünüdür.

Tevfik Fikret de “Haluk’un Âmentüsü”nde;

“Toprak vatanım, nev-i beşer milletim, insan

İnsan olur ancak bunu iz’anla inandım”

diyerek “enternasyonel bir insanîyetçilik anlayışını” ortaya koyar (Kaplan, 1999b, s. 96-97).

Ona karşılık; son devir Osmanlı fikir adamı ve edebiyatçılarından olan ve “*Fizan/Afrika sürgününde İngiliz, Fransız ve İtalyanların sömürgecilik uygulamalarına*” şahit olan (Dağ,, 2020, s. 118) Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, Batı’ya eleştirel yaklaşır:

“Biz Avrupa medeniyet dünyasının en samimi takdirhan ve hayranlarındanız. Avrupa kavimlerinin bugün ulaştıkları sanayi seviyesi her mütefekkeri hayran edecek bir azamettedir. Lakin manevi medeniyetinin sükut ettiği zillet derecesi tarihte misli görülmemiş bir alçaklıktır.” (Ş. F. A. Hilmi, 2014, s. 42).

Görüldüğü gibi Filibeli, Batı’nın ulaştığı sanayi seviyesine karşılık manevi medeniyetinin sükut edişini “zillet” ve “alçaklık” ile nitelendirir.

Belki de bu yoğun pozitivizm taarruzunun tesiriyle; Yahya Kemal’de, Ahmet Hamdi Tanpınar’da, Nurettin Topçu’da H. Bergson tesiri/sezgeniciliği farklı oranlarda olsa da tesir ettiği görülecektir.

“Yakın dönem/Yeni Türk Edebiyatı” araştırmalarının kurucu isimlerinden Mehmet Kaplan da;

“Bugün bir çıkmaza girdiği görülen Türk edebiyatının, bilhassa Türk şiirinin bir hamle yapabilmesi için, İslamiyete yeni bir gözle bakılmasını faydalı buluyorum. Bu fikri ileri sürerken dayandığım bazı deliller var” (Kaplan, Ocak 1999a, s. 131).

der ve Batı’dan misallerle açıklar. Haricen “medrese” tarzının devam ettiğini belirtir ve “yeni üslûpla yazılmış dinî bir edebiyât”ın yokluğundan yakınır (Kaplan, Ocak 1999a, s. 133)

Yine Kaplan (1999a, s. 25-26), “*Atatürk ve İnönü devirlerinin yanlış anlaşılın lâiklik telâkkisi, Cahit Sıtkı ve Orhan Veli’nin eserlerinde görüldüğü üzere, bir ‘boşluk hissi’ doğurmuştur. Onlar içgüdülerinden başka bir değer tanımıyorlardı.*” der ve Orhan Veli’nin;

“Düşünme,

Arzu et sade,

Bak,

Böcekler de öyle yapıyor.”

mısralarını misal olarak verir. Hem bu “içgüdüleriyle yaşamak” temayülünün gençliği tatmin etmemesi hem de materyalizm ve marksizm’in “kendi zıddını” geliştirmesi bir dindar gençlik zümresinin yetişmesine vesile olur (Kaplan, 1999a, s. 26).

1. Türk Edebiyatının Tasnifine Dair

Kaplan yaşanılan çağı *“Mânevî değerler bakımından mutlak bir iflâsa uğradığımız bu çağ”* olarak nitelendirir. Bu çağda ruh kaynaklarımızı ancak Mevlâna, Yunus Emre, Nesimî, Hacı Bayram Veli, Eşrefoğlu, Niyazî, Süleyman Çelebi, Erzurumlu İbrahim Hakkı gibi, Fuat Köprülü’den sonra “ihmal edilmiş” yüzlerce şair ve muharririmizde bulabileceğimizi vurgular. Çünkü bu nevi (Bizim “Törelî” diye tabir ettiğimiz) şairlerin asıl gayesi *“ruhu yükseltmek, insanlara benliklerindeki mânevî kuvvet kaynaklarını ifşa etmek, hayatın ve kâinatın sırrını anlatmaktır”* (Kaplan, 1999a, s. 61-62). Ki Kaplan’ın “ihtiyacımız” olarak belirlediği bu tespitleri bizi, aşağıda maddeleyeceğimiz Törelî Türk Edebiyatı’nın “aslı hususiyetleri”ne götürecektir.

Bir yandan da Fuat Köprülü, Türk edebiyât tarihini *“Türklerin medeniyet çevrelerine girişlerine göre”* üç ana döneme ayırmaktadır (Dağcıoğlu, 2012, s. 7):

1. İslâmiyet öncesi Türk edebiyâtı
2. İslâmî dönem Türk edebiyâtı
3. Batı etkisindeki Türk edebiyâtı

“İslâmiyet öncesi”, “İslâmî dönem” gibi tartışmalı ifadeleri başka bir çalışmada ele almak üzere bir kenara bırakacak olursak bile, bu çalışmada en azından, hem bu umumî Türk edebiyâtı tarihi hem de “Yeni Türk Edebiyatı” tarihine dair bölümlendirmeler/dönemlendirmelerin zaman zaman edebiyat araştırmacıları tarafından eleştiriye tabi tutulduğunu söylemek mecburiyetindeyiz. Özellikle de Yeni Türk Edebiyatı ile alakalı hem kavram hem de dönemlendirme sorunları/tartışmaları hâlen devam etmektedir:

“Yeni Türk Edebiyatı, kavram olarak böylesine büyük ve muazzam bir oluşa karşılık gelirken, bu alanda bütünsel anlamda yapılan çalışmaların

aynı oranda sorunlar/tartışmalar içerdiğini de gözden uzak tutmamak gerekir. Öncelikle bilimsel nitelikte eleştiri geleneği olmayan bir yazınsal dünyanın günümüzde de devam eden bir kavram(lar) sorunu var. Sonra Türk edebiyatının tarihsel süreç içindeki dönemleri, nitelik olarak dönemlere ayrılmamış ve yazılan edebiyat tarihlerinden ideolojik bakış açılarının gölgesi tam olarak silinememiştir” (Korkmaz, 2011, s. 9).

Bölümlendirme/dönemlendirme her zaman zordur ama edebiyât gibi içerisinde şekillendiği cemiyetin aynası sayılan bir sanatı kesin ve bazı tesirleri dışta bırakıcı bir tarzda bölümlemek daha da zordur.

“Klasik edebiyatı’ on dokuzuncu yüzyılın ortalarında veya ikinci yarısında kesmek, bitirmek yalnız bırakmaktır, çaresiz bırakmaktır, bugünden ayrı görmek, hatta bugünden ayrı tutmaktır, bütünden koparmaktır. Bir ucu bugüne çıkarılmayan “klasik edebiyat”, yine bir ucu Bilge Kağan’a inmeyen ‘modern edebiyat’ anlayışları hastalıklıdır, doğru değildir. Daha açık söyleyeyim, kimse alınmasın, edebiyatı böyle kompartımanlara ayırıp, sözüm ona kendi konfor alanlarının dışına çıkmayan araştırmacılar, kültür ve medeniyet nasipsizleridir. Türk edebiyatı bir bütündür parçalanamaz. Türk dili de, tarihi de, kültürü de, coğrafyası da...” (Dayanç, 2024).

“Yeni Türk Edebiyatı” tanımlamasının kapsadığı 150 yılı aşkın sürede hem devlet hem de toplum olarak bir “Batı’ya yönelik” görülür. Ancak bu noktada akla gelen şu soru mühimdir: Bu yöneliş, öncesindeki yaklaşık 1000 yıllık “İslâmî dönem” diye adlandırılan “medeniyet çevresi”ni, edebiyâta tesir edemeyecek ölçüde yok etmiş midir? Yok etmemişse, “Yeni Türk Edebiyatı” veya “Batı etkisindeki Türk edebiyatı” diye adlandırılan dönemde edebiyât tarihi yazımında asırlarca süregelen bu kadim (Törelî) edebiyat geleneğinin takipçilerine yeterince yer verilmiş midir?

“Yeni Türk Edebiyatı” veya “Yakın/Son Devir Türk Edebiyatı”na dair diğer temel suallerimizi “Törelî Türk Edebiyatı”na dair yapacağımız kısa değerlendirmeden sonraya bırakalım.

Dağlar “Törelî Türk Edebiyatı”nı;

“Törelî Türk Edebiyatı, merkezinde hakikat alanının yer aldığı, maddî ve mânevî tüm unsurlarıyla bu alan etrafında teşekkül eden ve de tüm unsurlarıyla bu alanı gösteren bir edebiyattır. Hakikat alanı yukarıda da zikredilen fitrat-hilkat, Hakikat-ı Muhammediyye, nizâm-adâlet, hukûk-şeriat ve örf unsurlarından müteşekkildir” (Dağlar, 2022, s. 104).

şeklinde tanımlandıktan sonra Törelî Türk Edebiyatı’nın “aslı hususiyetleri”ni, özet olarak, şu şekilde sıralar:

- Bu edebiyât fitrî değerlerinden beslenir ve bu değerleri yansıtır. Yani bu edebiyât “*miellif/şâir-eser-okur ve diğer tüm unsurları*”yla “*aslî olanı hatırlayıcı ve hatırlatıcı*” bir mâhiyete sâhiptir.

- Bu edebiyât, “tözel/cevherî”dir, “*türeyişin ilk nüvesini söz yoluyla arayan*” bir edebiyattır. Okurunu “*mazmûnlar âlemi de denilen kelâmî hakikatlar âlemi*” ile ilişki kurmaya dâvet eder.

- Bu edebiyât tüzeli/şer’idir. “*Şer’ ve şî’r iştikâkına Arş kelimesinin de katılması*”yla, şiirin bir “*mazmûn olarak Arş katından yâni Arş’in altındaki Levh-i Mahfûz’dan ilhâm yoluyla indirildiği kabulü*” de mühimdir.

- Bu edebiyât örfidir. “*Teşrifat nizâmı içerisinde örf zincirinin halkaları ile birlikte hoca-talebe, şeyh-mürîd, usta-çırak hukûkunu bilmek*” de töre’nin gereğidir.

- Bu edebiyât şifâhîdir. “*Edebî muhitlerin meclis ortam ve bağlamlarında, sahib ağızlarından sahib ağızlara daha sıbhatli bir şekilde aktarılabilceği*” anlamına gelmektedir.

- Bu edebiyât, nizâmî ve adlîdir, Bu edebiyâta nazım söz konusu olduğunda “*törelî hece*” ve “*arûz*” ölçüleri ile “*kâfiye*” gibi âhenk unsurlarının belirleyici olması” dikkate değerdir (Dağlar, 2022, s. 104-105).

Bizim çalışma başlığında “Yakın Dönem” diye andığımız “Son Dönem”de ise şairler “*Tek dâirede bir edebî gelenek oluşturamamış*” (Dağlar, 2022, s. 105)’lardır. Kimi şairler hece ve aruzu kullanırken kimi şairler de şekle bağlı kalmadan (serbest!) tarzı kullansalar da hususiyetle Yahya Kemal’in vurguladığı “*derûnî âhenk*”i ön plana çıkarmışlardır. Bu son devir şairleri haricen, bu şairleri “Törelî” olarak nitelendirmemize vesile olan yukarıda zikrettiğimiz hususiyetleri de inkân buldukları ölçüde 20. asra taşımışlardır.

2. Törelî Türk Edebiyatı ve Yakın Dönem Örneklerine Dair

Törelî Türk Edebiyatı’na dair hülâsa ettiğimiz bu hususiyetlerden sonra, “Yakın Dönem”e dair, çalışmamızın temelini oluşturacak şu suallere yönelebiliriz:

- Türk edebiyatının tarihî devirleri tablosunu çizerken 19.asır sonrasını sıkça “Batı Etkisinde” ifadesiyle niteliyoruz. Mezkûr dönemde bir Batı tesirinden söylemek bittabi mümkündür. Ancak bahsi geçen son devirde, Kutadgu Bilig’den bu yana gelen Törelî Türk Edebiyatı’na dair yukarıda da zikredilen hususiyetler tamamen yok olmuş mudur? Bu bağlamda, son devirde;

- Merkezinde “(ezelî) hakikât alanı” (bkz. Çapraz, 2021, s. 116 ve Dağlar, 2022, s. 104) ve “hakikât arayışı” olan bir edebiyât vuku bulmuş mudur?

- Fitrî değerlerinden beslenen “*asli olanı hatırlayıcı ve hatırlatıcı*” bir mâhiyete sâhip olan edebî eserler verilmiş midir?

- “*Türeyişin ilk nüvesini söz yoluyla arayan*” ve mazmûnlar âlemine yani kelâmî hakîkatlar âlemine davet edici nitelikte eserler verilmiş midir?

- Şiirin bir mazmun olarak “*Levh-i Mahfûz’dan ilhâm yoluyla indirildiği kabulü*”ne dayalı eserler verilmiş midir?

- Yoksa 19.asırdan sonra “*Edebiyatımız artık Batı tesiri altındadır.*” diyen bütün edebiyâtçılarımız A.İlhan’ın gönderme yaptığı gibi;

“Olmuyor neyleyim

Olmuyor velinimetim efendim

Olmuyor yirminci asırda

Tarz-ı kadim üzere gazeller söylemek”

diyerek yukarıda saydığımız hususiyetleri tamamen terk mi etmişlerdir? gibi, çalışmamıza yön verecek soruları sorabiliriz.

2021 yılında yapılan ve “20. yüzyılda yazılmış” 198 “divan”ın incelendiği bir doktora tezinde varılan netice şöyle ifade edilmektedir:

“Bu divanlar incelendiğinde Osmanlı döneminde yaşayan şairlerle 20. Yüzyılda divan tertip etmiş şairlerin eserleri arasındaki farklılıkların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Divan şiirinin temel felsefesi büyük oranda korunmuştur. Aşk, âşık ve maşuk gibi temel mefhumlara yaklaşım konusunda bazı istisnalar olmakla birlikte şiirin ana bünyesini sarsıcı çok bariz farklar olmadığı görülmüştür. Klâsik edebiyatımıza hâkim olan tasavvufî muhteva son asırda da belirgin bir şekilde görülmektedir” (Gökçe, 2021, s. 763).

20.asırda “tarz-ı kadim” üzere oluşturulan bu 198 divan ve şairi (ki Gökçe bu sayıyı verirken “en az” demektedir.) “Yakın Devir Türk Edebiyatı”nı ele alan hemen hiçbir edebiyât tarihi kitabında yer almaz. Asırlarca süren bu edebî töreyi ve geleneği devam ettirme gayretinde olan ve yüzlerle ifade edilen bu şairler dikkate değer olsa da “20. asırda vuku bulan Törelî Türk Edebiyatı”nın imkânını sorguladığımız bu çalışmada asıl odaklanacağımız edebiyatçılar “Yeni Türk Edebiyatçısı”, “modern” veya “çağdaş” diye tavsif edilenler olacaktır.

“Bu geleneklerden başka, töreyi kabûl eden, töreye bağılı ve aynı hakikat alanından beslenen törelî şâirlerin, münferiden ya da Büyük Doğu, Diriliş, Maverâ, Dergâh, Hece gibi dergiler etrâfında oluşturdukları edebiyatlar da şekli mülâhazalardan bağımsız olarak Törelî Türk Edebiyatı çatısı altında sayılmalıdır” (Dağlar, 2022, s. 107).

2.1. Diriliş Şairi Sezai Karakoç

“Diriliş” kavramını sistemleştirip eserlerinde işleyerek 20. asır edebiyât ve fikir dünyasına bu kavram ile damga vuran Sezai Karakoç’un “Törelî edebiyât” çatısı altında mühim bir yeri vardır.

1960-1992 yılları arasında “düşünce, edebiyat ve siyaset dergisi” olarak toplam 396 sayı yayımlanan Diriliş’in ilk sayısının kapağında yer alan «Bir milletin basübadelmevti» ifadesi ve yine ilk sayıda yayımlanan “Çocukluğumuz” şiiri Karakoç’un “edebiyât yolu”nu özetler niteliktedir:

“ÇOCUKLUĞUMUZ

Annemin bana öğrettiği ilk kelime

Allah, şâhdamarımdan yakın bana benim içimde

Annem bana gülü şöyle öğretti

Gül, O’nun, O sonsuz iyilik güneşinin teriydi

Annem gizli gizli ağlardı dilinde Yunus

Ağaçlar ağlardı, gök koyulaşırdu, güneş ve ay mahpus

Babamın uzun kış geceleri hazırladığı cenklerde

Binmiş gelirdi Ali bir kırata

Ali ve at, gelip kurtarırdı bizi darağacından

Asya’da, Afrika’da, geçmişte gelecekte

Biz o atın tozuna kapanır ağlardık

Güneş kaçardı, ay düşerdi, yıldızlar büyürdü

Çocuklarla oynarken paylaşamazdık Ali rolünü

Ali güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar kabraman

Ali olmaktan bir sedef her çocukta

Babam lâmbanın ışığında okurdu

Kaleler kuşatırdık, bir mümin ölse ağlardık

*Fetihlerde bayram yapardık
 İslâm bir sevinçti kaplarda içimizi
 Peygamber'in günümüzde küçük sahabileri biz çocuklardık
 Bedir'i, Hayber'i, Mekke'yi özlerdik, sabaha kadar uyumazdık
 Mekke'nin derin kuyulardan iniltisi gelirdi
 Kediler mangalın altında uyurdu
 Biz küllenmiş ekmekler yerdik razı
 İnanmış adamların övüncüyle
 Sabırla beklerdik geceleri
 Şimdi hiç birinden eser yok
 Gitti o geceler o cenk kitapları
 Dağıldı kalelerin önündeki askerler
 Çocukluk güzün dökülen yapraklar gibi" (1960).*

Şiirde annesinin şaire öğrettiği ilk kelime olan “Allah” kelimesinden başlayarak “gül (Peygamber), Yunus, Ali, Bedir, Hayber” gibi kelimeler ve “İslâm bir sevinçti kaplarda içimizi” gibi ifadeler şairin yetişme sürecinde “çocukluk, hayal, din ve edebiyat”ın nasıl kaynaştığını ve bir şairin bütün sanat anlayışını nasıl şekillendirdiğini gösterir.

“Ey estetik! Ey sanat! Ey edebiyat ve şiir! Seni doğuran ana öze, yani dine, neden en kısa zamanda, yoz katkuların, yabancı duygu ve düşüncelerin, yanlışların pencerelerini açıyorsun? Gerekli bir özgürlüğü sömürmüş olmuyor musun? Din ve medeniyetin bu dar kapıdan geçmesi gerekli diyeceksin. Evet doğru, fakat bir an önce dönmek üzere. Edebiyat sarhoşluğundan ve aldanışından Havva Âdem tövbesine ve inanç özüne, dönmek şartıyla” (Karakoç, 2018, s. 19).

Görüldüğü gibi şaire göre estetik, sanat, edebiyat ve şiir “din özü”nden doğar. “Edebiyât sarhoşluğundan ve aldanışından” tekrar “inanç özü”ne dönmeyi bilmelidir. Bütün bu ifadeler Karakoç’un modern’den tamamen habersiz bir şair olduğu anlamına gelmez. Cemal Süreyya (1996) “99 Yüz” adlı eserinde Karakoç’un konumunu “*En ilkelle en modern arasında durur.*” ifadeleriyle tespit eder ve “*Öyle bir Müslüman ki Marx da bilir. Nietzsche de bilir. Rimbaud da bilir. Salvador Dali de sever. Nâzım da okur.*” (s. 308) der.

Ayrıca Süreyya (1996)'ya göre Karakoç “tek”tir. “*Tek ama, 1960’tan bu yana mukaddesatçı kesimde boy gösteren sanatçı ve yazarları en çok o etkilemiş. İsmet Özel bile yeni yöneliminde ilk onu aramıştı*” (s. 306).

Karakoç (2020)'a göre edebiyâtımız “*İslâmın dirilişi sonunda kendisini bulacak olan toplumumuzun ve medeniyetimizin büyük ödülüne istekli*” (s. 9) olmalıdır.

“*Bütün şiirlerde söylediğim sensin*

Suna dedimse sen Leylâ dedimse sensin” (Karakoç, 2003, s. 431-432)

diyen şairin edebiyât-şiir-aşk anlayışının temeli bellidir. Ancak hususiyetle Hızır-la Kırk Saat'te geçen uyarı ve eleştirileri şairin bu konudaki samimiyet ve gerçekçiliğini de gösterir:

«*Her evde kutsal kitaplar asılıydı*

Okuyan kimseyi göremedim

Okusa da anlayamı görmedim...» (Karakoç, 2017, s. 7)

Karakoç'un son asır “Törelî edebiyât” temsilcilerinden sayılması sadece muhteva ile alakalı değildir. Onun, Hz. Muhammed'in remzi olan ve modern dönemde “aşağılanan gül kavramını yeniden gündeme getirmek” gibi bir amacı ve “Leyla ile Mecnun” hikâyelerini 20. asıra taşımak/uyarlamak gibi bir hedefi de vardır:

“*Bu şiir gittikçe beni dünyasına çekmekteydi. Gül kavramını yeniden diriltmenin gereğini düşünüyordum hep. Monna Rosa böyle doğdu, modern bir Leyla ile Mecnun denemesiydi bu. Bir gencin dilinden anlatılış şeklinde başladı şiir. Rosa bilindiği gibi gül demektir. Böylece aşağılanan gül kavramını yeniden gündeme getirmek istedim*” (Fikriyat, 2022).

Şairin,

“*Gülle başla şiire atalara uyarak*

Ey şair kelimeler ülkesine gir gülle” (Karakoç, 2003, s. 435).

Mısraları da yaklaşık 1000 yıllık şiire başlama töresine işaret eder. Şairin, şiire/kitaba teberrüken besmele ile başlamak, Allah ve Hz. Peygamber'i anarak başlamak töresini 20. asra taşıma gayreti dikkati çeker.

“Diriliş” düşüncesi temelinde bir “hakikat medeniyeti”nin hizmetine verdiği edebiyat anlayışıyla Sezai Karakoç'un 20. asırdaki Törelî Türk edebiyâtının en yetkin ve velut isimlerinden birisi olduğunu söyleyebiliriz.

2.2. Büyük Doğu Şairi Necip Fazıl Kısakürek

“Sanat” adlı şiirinde yer alan;

“Anladım işi, sanat, Allah’ı aramakmış;

Marifet bu, gerisi yalnız çelik-çomakmış...” (1939) (Kısakürek, 2011, s.39) mısralarıyla Necip Fazıl Kısakürek de Törelî bir edebiyât anlayışına sahip olduğunu ilan eder. Kısakürek, 1934 yılında Abdülhâkim Arvasî ile tanıştıktan sonra hayatı ve inanç dünyasındaki değişikliği;

“Tam otuz yıl saatim işlemiş, ben durmuşum

Gökyüzünden habersiz uçurtma uçurmuşum” (1934) (Kısakürek, 2011, s.35)

diye tasvir eder.

Türlü imkânsızlık ve badirelerle dolu bir süreçte “Cumaları çıkar siyasî ve edebî mecmua” baş cümlesiyle yayınladığı Büyük Doğu mecmuası ve bu adla oluşturduğu gelenek, 20. asrın Törelî edebiyât geleneğinin on yıllarca taşıyıcısı olmuştur. Hem kendi çağdaşı hem de kendisinden sonra gelen birçok şairi etkileyen Kısakürek “şiir-iman” ve dolayısıyla da “töre” ilişkisini şu şekilde dile getirmiştir:

“Biz şiiri iman için bilmişiz; ve bu mihrak bilgiyi, her bilginin geçtiği bin bir yol ağıza biliyoruz.

...

Allah’ın kâinata Efendi olarak yarattığı, insan ehramının zirve taşı; ve şair...

Efendimiz, Kurtarıcımız, Müjdecimiz, Gâye-İnsan ve Ufuk-Peygamber... O ve şair...

O, herşeyimiz, herşeyimiz, herşeyimiz; topyekûn varlık nimetinin her şubesiyle beraber (Poetika)mızın, şiir telâkkimizin de kaynağıdır. Bu inceliği (Poetika)mızda gösterdik.

Vé şair demek, Gâye-İnsan ve Ufuk-Peygamberi, Kâinatın Efendisini, Allah’ın Sevgilisi’ni sezmeye doğru hususî ve ileri bir istidat...

Birçoklarınca O’na bağlanmadan Allah’a bağlanmak mümkün... Fakat bizce Allah’a bağlanmanın yolu, Allah’ın iradesiyle yalnız O’na bağlanmak olduğuna göre, şiirin tahsisi gibi muhteşem bir dâvada O’nu, kendi yüzü suyu hürmetine yaratılmış olan Kâinatın ta merkezinde görmemek ne mümkün?.. Üstün idrâk müessesesi şiir; ilk borç olarak, elinde kâinat surlarının anahtarı, O’nun bilkat sırrının ve Kâinat Efendiliği makamının eşliğinde bize gelecektir” (Kısakürek, 2011, ss. 13-14).

Kısakürek'in şiir ve söztöre (poetika) ilişkisini çok açık bir şekilde ortaya koyduğu bu ifadeleri, Törelî Türk Edebiyatı ve Hz. Peygamber ilişkisinin en veciz tasviridir. Bu tasvirde sonra Kısakürek "şiir-şair" ilişkisine şöyle değinir:

"Şiir bu mukaddes eşğin süpürgesi; şair de boynundaki süpürücülük borcuyla insanoğlunun en yüksek rütbelilerinden birisi..." (Kısakürek, 2011, s. 13-14)

Şairin şiirlerinde bu "mukaddes süpürücülük vazifesi" hemen hissedilir. Şairin Çile kitabındaki terkinin "Allah, İnsan..." gibi bölümlerle başlaması, "İnsan" bölümüne de "Peygamber" ile başlaması, tıpkı Karakoç'ta olduğu gibi, 1000 yıllık şiire/esere başlama töresine işaret eder. Şair, bu sıralama ile, Allah ve Hz. Peygamber'i anarak işe-şiire-esere başlama edebî töresini 20. asra taşıma gayretindedir.

2.3. Yahya Kemal Beyatlı ve Müslümanlığın Çocukluk Rüyası

1922 yılında Tevhîd-i Efkâr gazetesinde yayınlanan "Ezansız Semtler" yazısında "insan (şair) ve yetiştiği mekân ile ezan" arasındaki ilişkiyi irdeleyen Yahya Kemal de şekil ve muhteva olarak Törelî edebiyât geleneğimizi 20. asra taşıyanlardandır.

Y. Kemal bu yazısında Türk çocuklarının "Müslümanlığın nuru belir"en semtlerde yetişmesinin, yani "Müslümanlığın çocukluk rüyasını" görmesinin önemi üzerinde durur. Ancak milletimizi "...ufunetten kurtaracak mürşitler, şâirler, edipler, hatipler yetişmedi" diye de dertlenir. Ve bu durumu sorgular:

"Artık Türk milletinin ruhu bir rayiba gibi uçtu mu? Hayır büyük kitlede yine o ruh var, fakat biz son nesil bir sürü gibi büyük kâfileden ayrıldık, uzaklaştık, kaybolduk; fakat daha uzağa gitmeyeceğiz, döneceğiz, tekrar büyük kâfileye iltihak edeceğiz" (Yahya Kemal, 1922).

Şairin "büyük kitlede yine o ruh var" diyerek hâlâ o Törelî "şâirler ve edipler" in yetişme imkânını ve umudunu canlı tutması da mühimdir. Bütün bu ifadelere rağmen Yahya Kemal'in bu husustaki samimiyetini sorgulama niyetinde olanlar hep var olmuştur. Ancak onu savunmak yine başka bir Törelî şair olan Karakoç'a düşecektir. Karakoç "Diyelim, islâm milletimizin dini olduğu için servmiş olsun. Milletimizi de bu dinin mensubu olduğu için daha çok benimsemediğini kim söyleyebilir?" der ve Yahya Kemal'in "Süleymaniye'de Bayram Sabahı" gibi şiirlerini devrinde "düşman kazanmak" ve "küçümsenmek" pahasına yazdığını vurgular (Karakoç, 2020, s. 11).

Yahya Kemal'in "Müslümanlığın çocukluk rüyasını" görmesinde çok mühim bir yeri olan annesi Nakiye Hanım'ı anarak "Üsküp'de kabri mâdere

olsun bu nev-gazel” diye onun kabrine hediye ettiği “Ezân-ı Muhammedî” şiiri, Törelî Türk edebiyâtında çok mühim yeri olan “ezan” ve “Hz. Muhammed” sevgi/saygısını birleştiren nadir bir eserdir:

*“Emr-î bülendsin ey ezân-ı Muhammedî
Kâfî deñil sadâna cihân-ı Muhammedî
Sultan Selîm-i Evvel’i râmetmeyüp ecel
Fethetmeliydi âlemi şân-ı Muhammedî
Gök nûra garkolur nice yüzbin minâreden
Şebbâl açınca rûb-ı revân-ı Muhammedî
Ervâb cümleten görür Allahü Ekber’i
Akseyleyince arşa lisân-ı Muhammedî
Üsküp’de kabr-i mâdere olsun bu nev-gazel
Bir tuhfe-î bedî’ ü beyân-ı Muhammedî”* (Yahya Kemal, 2008, s. 23).

Şairin “törenin temeli” olan Hz. Peygamber sevgi ve saygısıyla alakalı olarak değerlendirilen bir diğer şiiri de “Söz Meydanı”dır.

*“Söz Meydanı
Zamân o gül gibi gül görmemiş zamân olalı
Gülüñ güzelliği dillerde dâstân olalı
Ne serve bakmadadır şimdi gözlerim ne güle
O şvekâr bu kâmette nev-civân olalı
Yegâne hüsn-i ilâhî odur Cemâlullah
Cihâna absen-i takvîmden iyân olalı
Mesâğ olaydı eğer lâ-şerîke-leh derdim
Nazâri gelmedi âlemde hüsn ü ân olalı
O şûbu nazm ile tasvîr müşkil oldu Kemâl
Suban rekâbeti meydân-ı imtihân olalı”* (Yahya Kemal, 2008, s. 20).

Gazel tarzındaki bu şiirin “Na’t-ı Şerîf” olarak okunabilmesi durumunu değerlendiren M. Y. Sarıkaya, (Sarıkaya, 2020), M. A. Küçükaşçı (Küçükaşçı, 2017) ve İ. Çeşli’nin (Çeşli, 2012) çalışmaları da bulunmaktadır.

Yahya Kemal’in Törelî Türk şairleri arasında sayılabilmesi içi bir diğer vesile de “şiirin doğuşu” ile alakalı görüşleridir. Şair, kendisiyle Âdile

Ayda'nın yaptığı bir mülâkatta “...yaratma safhasında ilham kelime halinde mi, yoksa mısra halinde mi tecelli eder?” sorusuna şu şekilde cevap verir:

“...Mısra mânası şekli ve ritmi ile birlikte doğar. Fakat onu bazen aramak veya bakmak lâzımdır. Halbuki o bir yerde mevcuttur, yazalıdır. Evet, doğacak olan manzumenin bütün mısraları levhi mahfuzda mevcuttur. Fakat onları bulmak için şair doğmuş olmak lazımdır...” (Ayda, 1984, s. 134).

Yahya Kemal'in “levh-i mahfuz” vurgusu, onu Törelî Türk Edebiyatı açısından mühim bir konuma getirir.

2.4. Bayrak Şairi Arif Nihat Asya

Arif Nihat Asya da edebî töreden beslenen şâirler arasında sayılmalıdır. Şairin “Selimiye”, “Lâri Camisi”, “Edirne'nin Camileri”, “Murâdiye”, “Süleymaniye”, “Güller”, “Kubbeler”, “Miraç”, “Duâ”, “Mersiye” ve “Naat” gibi pek çok şiirinde bu beslenmenin izlerini görürüz:

*“Hudâ, ki rûz-ı ezelden asil kıldı bizi,
Resûl-i Ekrem'e birgün vekûl kıldı bizi:
Taraf taraf, yedi iklimi Hak'ka da'vette
Delil kıldı bizi;
Sonra, bilmem ne oldu: bahî-i siyâh,
Hacîl kıldı bizi...
O hacâletle büktü boynumuzu
Ve melîl ü melîl kıldı bizi...
Düştü, bir bir kopup, kanadlarımız...
(Azîz-i vakt idik... a'dâ, zelil kıldı bizi!)”*
... (Asya, 1967, s. 51).

Görüldüğü gibi şiir, Hüseyin Raci Efendi'nin meşhur eserinde yer alan ve adeta milletimizin sergüzeştini hülâsa eden Hüseyin Râci Efendi, (2015)'nin “Azîz-i kavm idik a'dâ zelil kıldı bizi!” (s. 56) ifadelerini temel alır. Bu şiirde Asya, “Resûl-i Ekrem'e birgün vekûl kıldı bizi” ve “Hak'ka da'vette delil kıldı bizi” gibi ifadelerle milletimize tarihî/dinî mükellefiyetler yükler.

2.5. Gönül Coğrafyamız ve Edebiyat Mahfillerinde Törelî Daha Niceleri

Sezai Karakoş (2020)'un “*büyük İslâm şair ve idealisti*” diye vasıflandırdığı ve “*toplumun var veya yok olma savaşını şairlikten önde tutmuş*” (s. 16) bir şair olduğunu vurguladığı Mehmet Âkif Ersoy, haricen, Nuri Pakdil, Cahit Zarifoğlu, M. Akif İnan, Abdurrahim Karakoş, Mustafa Kutlu, İbrahim Tenekeci, Nurullah Genç, Abdulkhakim Koçin, Tarık Buğra...

Yakın dönem Türk şiirine yeni nefes/sec getiren şairlerden birisi olan Ahmet Murat (2016)'ın;

*“bir yudumda içilir akşam ezanı
Sezer yolunu bir dua iç denizlerde:
‘kabul et lütfen ilk oruçlar hatırına’
bir yudumda içilir akşam ezanı”* (s. 46)

diyerek ve aynı şekilde İbrahim Tenekeci (2014)'nin;

*“Yeterdi, artardı, normal süre
Namazdandı, dizindeki yamalar:
İkinci miydi, neydi, şimdi unuttum
Durmadan ağlıyordu kadınlar...
Koymazdı ölümü adam yerine...”* (ss. 39-40)

diyerek geliştirdikleri şiir tarzı, Kaplan'ın “bir çıkmaza girdiği görülen Türk edebiyatı” için ve “Türk şiirinin bir hamle yapabilmesi için” “İslamiyete yeni bir gözle bakılması” tavsiyesinin (Kaplan, Ocak 1999a, s. 131) gerçekleşmiş karşılığı mıdır, diye üzerinde düşünmek gerekir... Ancak bu nevi eserlerin de “*fitri değerlerden beslenen ve muhabatına/okuyucusuna ‘aslı olanı hatırlatıcı’ edebî eserler*”e (Dağlar, 2022, s. 104) yani Törelî Türk şiirinin misali olduğu muhakkaktır.

Yine Balkan Türkleri Edebiyatı sahasından; Abdülfettah Rauf, Kemal Aruçi, Eyüp Salih, Leyla Şerif Emin, Mehmed Arif, Yaser Halim, Mehmed Fikri, Üsküp Rifâî Âsitânesi Şeyhi Sa'deddîn Sırrî Efendi gibi isimler de edebî töre açısından değerlendirilmesi gereken şairlerdendir.

Kimi zaman “hidayet romanı yazarı” diye yüzeysel değerlendirmelerle geçilen A. Günbay Yıldız, Şule Yüksel Şenler gibi yazarlar, tarihî romanlarıyla 20. Asırda Türk milletinin unutulmaya yüz tutan tarihini geniş halk kitlelerine yayma vazifesini üstlenen Yavuz Bahadıroğlu, A. Yılmaz Boyunağa da burada anılabilir.

“Dergâh”, “Büyük Doğu”, “Diriliş”, “Hece”, “Edebiyat”, “Mavera”, “Edebiyat Ortamı” dergileri etrâfında oluşan edebiyat da, Törelî Türk Edebiyatı çatısı altında değerlendirilebilir. Bu dergilere “Hareket” dergisi de ilave edilmelidir. *“Hareket’in Otuz Yılı” adlı tahlil yazısında Nurettin Topçu, “İlâhî prensiplerini Kur’an’da bulduğumuz bir kalp ahlâkının felsefî temellerini denedik” der.*” (Okay, Hareket)

Bulgaristan’ın Şumnu şehrinde bulunan “Nüvvab Medresesi” ve K. Makedonya’nın Üsküp şehrindeki “Meddah Medresesi” de bir devre damga vuran, Törelî Türk Edebiyatını 20. asırda temsil edebilecek şahıslar yetiştirmiştir.

Haricen; Ziya Gökalp, Nurettin Topçu, İsmail Bey Gaspıralı, Ahmet Haşim, A.H. Tanpınar, Abbas Sayar, Kemal Tahir, Ş. Süreyya Aydemir, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Turgut Uyar, Cemal Süreyya, Alev Alatlı, İlhami Emin, Avni Engüllü, Ömer Osman Erendoruk, Mehmet Türker, Ayas İshakî, Ali Akbaş, Ahmed Cevad, Nuri Turgut Adalı, Fuad Şemsi İnan, Mümin Ali gibi isimlerin eserlerinde de edebî töre’yi ihtiva eden, Törelî Türk edebiyatı çatısı altında değerlendirilebilecek bölüm ve unsurlar vardır ki daha hacimli çalışmalarda ayrıntılı bir şekilde ele alınmalıdır.

Netîce ve Muhâkeme

Hem muhtevâ hem de şekil açısından edebî değişim ve gelişim süreçlerinin, siyasi-sosyal ve kültürel-medenî dönüşüm süreçleriyle doğrudan alakalı olduğu bilinen bir gerçektir. Tanpınar’ın da tespitiyle 18. asrın başından itibaren belirgin bir şekilde etkisini artıran Batı tesiri, sanayileşme-teknolojik gelişmeler ve Tanzimat sürecinin yol açtığı kültür ve medeniyet temelli zihnî karışıklıklar, hususiyetle de doğrudan Osmanlı-Türk toplumunun “inanç yapısını ve değerler dünyasını” hedef alan “pozitivizm dini” telkinleri, “Batı Etkisinde Türk Edebiyatı” veya “Yeni Türk Edebiyatı” diye tanımlanan döneme geçişin temel basamakları olmuştur. Tanpınar’ın “medeniyet krizi” diye tanımlayacağı bu süreç, “Yeni Türk Edebiyatı”nın başlangıç zeminine yerleşir.

Bahsi geçen “son devir”de “Batı tesiri” hem içtimai hem de edebî sahada tabii olarak görülür. Görülmekle de kalmaz, M. Kaplan *“Mânevî değerler bakımından mutlak bir iflâsa uğradığımız bu çağ”* olarak nitelendirmesine sebep olacak kadar büyük bir manevî boşluğa da sebep olur. Ancak bahsi geçen son devirde, Kutadgu Bilig’den bu yana gelen Törelî Türk Edebiyatı’na dair hususiyetler tamamen yok olmuş mudur? Bu bağlamda, “son devir”de;

-“(Ezelî) hakikât alanı”ndan beslenen ve merkezinde “hakikât arayışı” olan bir edebiyât vuku bulmaya devam etmiş midir?

-Fitri değerlerden beslenen ve muhababına/okuyucusuna “*asli olanı hatırlatıcı*” edebî eserler verilmiş midir?

-Mazmûnlar âlemine yani kelâmî hakikatlar âlemine davet edici nitelikte eserler verilmiş midir?

-Şiirin bir mazmun olarak “*Levh-i Mahfûz’dan ilhâm yoluyla indirildiği kabulü*”ne dayalı eserler verilmiş midir?

Yoksa edebî dönemlendirmede başvuru olan “Batı tesiri” kıstasının tesiriyle Tanzimat’tan bu yana bu nevi (Törelî) edebî eserler tamamen tükenmiş midir?

Son devir (Yeni Türk Edebiyatı) sahasını ele alan edebiyât tarihi kitaplarından hareketle bu sorulara cevap verilmek istenirse ya “Hayır, verilmemiştir!” ya da “çok az verilmiştir!” neticesine ulaşılabacaktır. Gerçekten de öyle midir? Bu hususiyetleri ihtiva eden ve “Törelî Türk Edebiyatı” diye isimlendirdiğimiz edebiyât, “son devir”de tamamen ortadan kalkmış mıdır? Bir doktora tezine konu olan ve 20. asırda “divan” tarzında tedvin edilen yaklaşık 200’ü bulan eser ve şairlerinin bile edebiyat tarihçilerimizin gruplandırmalarında lâıkiyla yer aldığı söylemek zordur.

Çalışmamızın asıl hedefi olan “modern” veya “çağdaş” devir şairi diye tanımlanan ve hiç de azımsanmayacak sayıda olan bazı şairlerin eserlerine bakıldığında, aslında yukarıda sıraladığımız muhtevada “cemiyetin inanç yapısını ve değerler dünyasını doğrudan temel alıp dert edinen” eserlerin hiç de azımsanmayacak sayıda var olduğu görülecektir. Misal olarak; “Dergâh”, “Büyük Doğu”, “Diriliş”, “Hece”, “Edebiyat”, “Mavera”, “Edebiyat Ortamı” dergileri etrafında toplanan Sezai Karakoç, Yahya Kemal, Arif Nihat Asya, Nuri Pakdil, Cahit Zarifoğlu, M. Akif İnan, Abdurrahim Karakoç, Mustafa Kutlu, İbrahim Tenekci, Nurullah Genç, Abdülhakim Koçin, Tarık Buğra gibi isimler ilk olarak akla gelir.

Her ne kadar Türkiye’den koparılıları 20. asır başlarına denk gelse ve bu asır boyunca farklı siyasi-içtimâî süreçlere maruz kalsalar da bu değerlendirmelerin sadece Türkiye içerisindeki Türk edebiyâtı sahası için değil aynı zamanda Türkiye dışındaki Türk edebiyâtı sahaları için, özellikle de Balkan Türklerinin edebiyâtı sahası için de geçerli olduğunu unutmamak gerekir. Balkan Türkleri Edebiyatı sahasından; Abdülfettah Rauf, Kemal Aruçi, Eyüp Salih, Leyla Şerif Emin, Mehmed Arif, Yaser Halim, Mehmed Fikri, Üsküp Rifâî Âsitânesi Şeyhi Sa’deddîn Sırrî Efendi gibi isimler de “edebî töre” açısından değerlendirilmesi gereken şairlerdendir.

Bütün bu “son dönem” şairlerine ait sayısız eserin, vezin ve kafiyeye dair şekli mülâhazalardan bağımsız olarak, asırlara sâri “Törelî Türk Edebiyatı”nı

20. ve 21. asırlarda devam ettirdiği görülmektedir. Bu da, Mehmet Kaplan'ın “ihtiyaç” olarak nitelendirdiği, “yakın dönemde Törelî Türk Edebiyatının imkânı”nı bize göstermektedir. Yeter ki “edebiyât tarihi yazımı”nın temeli olan dönemlendirme yapılırken “dikkat” ve “insaf” ölçüleri elden bırakılmasın.

Değerlendirme neticesinde görülecektir ki “yeni” diye vasıflandırdığımız edebî devir ile alakalı olarak alışlagelmiş bazı tasnif ve yaklaşımların yeniden ele alınması elzem bir durumdur.

KAYNAKÇA

- Alan, S. (2024). *İletişim Teknoloji Edebiyatı*, Ankara: Günce.
- Asya, (1967). *Dualar ve Âminler*, İstanbul: Yağmur.
- Ayda, A. (1984). “Bir Mülakat”, *Türk Edebiyatı*, S. 134, s. 132-135.
- Comte, A. (2020). *İslâmiyet ve Pozitivizm*, İstanbul: Dergâh.
- Çapraz, E. (2021). *Bedriddin ile Zöhra -Bir Şeyh Bedreddin Kurmacası*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Çetişli, İ. (2012). *Türk Şiirinde Hz. Peygamber 1860-2011*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Dağ, A. (2020). *Modernleşme Ekseninde Türk Düşüncesi*, İstanbul: Büyüyen Ay.
- Dağlar, A. (2022). “Edebî Töre Çatısı Altında: Törelî Türk Edebiyatı” *İSLARA Uluslararası İslam Araştırmaları Kongresi Bildiriler Kitabı (12 Şubat 2022)* içinde, Editörler: Erdem Can Öztürk, Mahmud Esad Erkaya, 100-115. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Yayınları, 2022.
- Daşoğlu, Y. (2012). Türk Edebiyatının Dönemleri. Zeliha Güneş (Ed.), *Yeni Türk Edebiyatına Giriş* içinde (s. 7-9). Eskişehir: Anadolu Üniv. Yay.
- Dayanç, M. (20.10.2024). “Bu Yazı ‘Sapanca Şiir Akşamları’nı Anlatmaz” <https://t54.com.tr/makale/22129034/muharrem-dayanc/bu-yazi-sapanca-siir-aksamlarini-anlatmaz> (E.T.: 20.10.2004)
- Fikriyat (14.02.2022). “Edebiyatımızdaki ünlü şiirler kimlere yazıldı? “<https://www.fikriyat.com/galeri/edebiyat/edebiyatimizdaki-unlu-siirler-kimlere-yazildi/16> (E.T.: 10.12.2024)
- Gökçe, E. (2021). *20. Yüzyılda Yazılmış Divanların İncelenmesi*, (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Hüseyin Râci Efendi (2015). *Zağra Müftüsünün Hatıraları*, (hzl.) M. Ertuğrul Düzdâğ, İstanbul: İz Yay.
- Kaplan, M. (1999a). *Nesillerin Ruhu*, İstanbul: Dergâh.
- Kaplan, M. (1999b). *Kültür ve Dil*, İstanbul: Dergâh.
- Karakoş, S. (2000). *Edebiyat Yazıları III Eğik Ebramlar*, İstanbul: Diriliş.
- Karakoş, S. (2003). *Gün Doğmadan -Şiirler-*, İstanbul: Diriliş.
- Karakoş, S. (2017). *Hızır ile Kırk Saat-Şiirler III*, İstanbul: Diriliş.
- Karakoş, S. (2018). *Yitik Cennet (38. Baskı)*, İstanbul: Diriliş.
- Karataş, T. (2011). *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Sütun.
- Kısakürek, N. F. (2011). *Çile*, İstanbul: Büyük Doğu.
- Korkmaz, R. (Ed.) (2011). *Yeni Türk Edebiyatı 1839-2000*, Ankara: Grafiker.

- Küçükaşçı, M. A. (2017). “Yahya Kemal’in Gönül Dünyasında; Gül’ün Güzelliği” <https://www.yuzaki.com/2017/12/yahya-kemalin-gonul-dunyasinda-gulun-guzelligi/>(E.T.:02.12.2024)
- Murat, A. (2016). *Bir Şair Bisikletle*, İstanbul: Profil.
- Okay, O. *Hareket*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hareket--dergi> (E.T.: 06.12.2024)
- Sarıkaya, M. Y. (2020). “Yahyâ Kemâl’in Söz Meydanı Şiiri Bir Na’t-ı Şerîf Olarak Okunabilir mi?”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 24, İstanbul 2020, 555-587.
- Süreyya, C. (1996). *99 Yüz İzdüşümler Söz Senaryosu*, İstanbul: Kaynak.
- Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi (2014). *Yirminci Asırda Âlem-i İslâm ve Avrupa Siyaseti*, (haz.) Bedri Mermutlu, İstanbul: Büyüyen Ay.
- Tanpınar, A. H. (1998). *Türk Edebiyatında Cereyanlar: Edebiyat Üzerine Makaleler*, (haz.) Zeynep Kerman, İstanbul: Dergâh. 101-127 [1969].
- Tanpınar, A. H. (2021). *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Dergâh.
- Tenekeci, İ. (2014). *Ağır Misafir*, İstanbul: Profil.
- Yahya Kemal (1922). “Ezansız Semtler”, 23 Nisan 1922, *Tevhîd-i Efkâr Gazetesi*.
- Yahya Kemal (2008). *Eski Şiirin Rüzgârıyla*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Yazıcı, G. (2017). *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, İstanbul: İstanbulist.
- Yivli, O. (Ed.) (2019). *Modern Türk Edebiyatı*, Ankara: Günce.